

Prioriteiten voor de Geesteswetenschappen 2021-2026

De gezamenlijke decanen op het gebied van de geesteswetenschappen kiezen voor een tweetal thema's waar zij vanuit hun faculteiten in afstemming aan willen werken, maar waarbinnen tegelijkertijd ook met andere SSH-faculteiten kan worden samengewerkt. Daarnaast pleiten zij voor een disciplinegerichte investering in de talen. De thema's worden gepresenteerd in sectie 2 en 3; in sectie 1 wordt het plan voor de talen uiteengezet.

1. Hubs and Hopes voor de talen

Voor wat betreft een disciplinegerichte investering door middel van een sectorplan kiest het DLG als eerste optie voor de talenstudies. Deze keuze sluit direct aan bij wat daarover door het SSH-beraad in 2018 is gesteld in *Samen sterker: beeld van het SSH-domein* en het door de KNAW in dat jaar opgestelde rapport *Talen voor Nederland*. Recent kan daaraan worden toegevoegd het op verzoek van het ministerie opgestelde rapport *Talen centraal: naar een deltaplan voor de universitaire talenstudies* dat eind oktober 2019 door de minister aan de Tweede Kamer is gestuurd. Ook het briefadvies van de KNAW over de neerlandistiek (*Nederlands verdient meer*), dat op hetzelfde moment door de minister aan de Tweede Kamer werd aangeboden, sluit hierbij aan. In haar reactie aan de TK in 2020 geeft de minister aan dat zij in het verlengde hiervan een sectorplan voor de talen beoogt.

Welk probleem moet een sectorplan oplossen? Vrijwel alle universitaire opleidingen Xse Taal en Cultuur kampen met een terugloop in de studentenaantallen, die ertoe leidt dat een steeds groter aantal van deze opleidingen niet of slechts met moeite rendabel is, gegeven de financiering door de overheid. Natuurlijk heeft dat ook inhoudelijke consequenties. In toenemende mate vallen er gaten in het palet van specialismes dat door de staven van deze opleidingen kan worden gedekt en dreigen problemen ten aanzien van de Nachwuchs. De positie in tweede en derde geldstroom is moeizaam, het aantal leerstoelen en promovendi is gestaag afgenomen en de rol die (met name de vreemde) talen spelen in zwaartepuntvorming in faculteiten en universiteiten, discussies over bijdragen aan "missies", nationale wetenschapsagenda etc. is gering.

Deze trend sluit aan bij een op zich succesvolle ontwikkeling in het onderzoek die al decennialang nationaal en internationaal zichtbaar is. De onderzoeksdisciplines die de basis vormen onder een opleiding Xse Taal en Cultuur, resp. taalkunde, letterkunde, cultuurwetenschap (en soms ook nog andere disciplines), hebben zich internationaal-wetenschappelijk gezien los van elkaar ontwikkeld. De talige dimensie van onderzoek in b.v. de taalkunde (b.v. onderzoek naar gendermarkeringen in de grammatica van verschillende talen) is daardoor niet gekoppeld aan het onderzoek in de letterkunde (b.v. onderzoek naar identiteitsvraagstukken in Duitse literatuur en film van na de 'Wende'). Het is deze onderzoeksdimensie die, mede vanwege het succes ervan, aan elke universiteit in Nederland (en elders) tevens de organisatie van het onderzoek bepaalt. Aansluitend bij deze ontwikkeling zijn er ook opleidingen ontstaan die aansluiten bij deze onderzoeksdisciplines, waarvan verschillende flinke aantallen studenten trekken (b.v. algemene taalwetenschap; zie *Talen centraal*).

De geldstromen voor onderwijs en onderzoek zijn uit elkaar gehaald, maar ze komen door de verwevenheid van de beide weer bij elkaar. Heel letterlijk is dat het geval in het wetenschappelijk personeel, dat immers doorgaans zowel onderwijs- als onderzoekstijd heeft. De teruggang in onderwijstijd, veroorzaakt door de terugloop van het aantal studenten, leidt daarmee ook tot een teruggang in de onderzoekstijd op het taalspecifieke gebied (minder stafleden in onderwijs leidt tot minder stafleden met onderzoekstijd). Ook als de omvang van de onderzoekstijd (deels) gecompenseerd is door de groei bij andere opleidingen, is dat doorgaans niet (primair) gestuurd door een taalspecifieke dimensie, omdat bij andere opleidingen (of onderzoeksvragen) bij uitstek andere eisen prioriteit hebben. Het nettoresultaat is daarmee de hierboven beschreven zwakke positie van het taalspecifieke onderzoek.

Tegelijkertijd is onomstreden dat het maatschappelijk belang van dit taalspecifieke onderzoek groot is en in de post-Brexit-era eerder groter dan kleiner is geworden. Taal- en cultuurspecifieke kennis is bijvoorbeeld cruciaal voor de politieke en economische positie van ons land, voor steeds verder gaande processen in ICT en artificiële intelligentie (zonder zeer specifieke kennis van taal X, is het b.v. onmogelijk een automatisch vertaalprogramma voor die taal te maken), voor inclusie- en identiteitsvraagstukken op zowel nationaal als Europees niveau. Er is daarnaast op nationaal niveau ook een groot vraagstuk ten aanzien van het primair en secundair onderwijs. Dat betreft het lerarentekort, maar ook de steeds slechtere PISA-scores van Nederland op talige vaardigheden.

Door middel van eerdere programma's heeft het DLG op diverse terreinen samenwerking tussen de faculteiten in den lande mogelijk gemaakt, met name op het gebied van het masteronderwijs, en zo een model ontwikkeld voor een talencoalitie, dat met *hubs and spokes* werkt. Dit model biedt een goede basis, die nu verder uitgebreid moet worden om op grotere schaal de ondertussen groter geworden problemen te lijf te gaan, in onderwijs én onderzoek. Deskundigheid op het gebied van de talen moet niet verder afkalven, maar groeien, en er dienen voldoende specialisten te worden opgeleid om aan de maatschappelijke en wetenschappelijke vraag te kunnen voldoen.

Drie perspectieven zijn daarbij van belang:

(i). Zoals inmiddels ook duidelijk is geworden in andere sectoren, zoals bèta en techniek, schieten ogenschijnlijk eenvoudige oplossingen als een verdeling van opleidingen over faculteiten serieus tekort. In de eerste plaats blijkt dat bij zo'n verdeling in de praktijk het totaal aantal studenten nog verder daalt (door de lokale oriëntatie van studenten), terwijl anderzijds de benodigde aantallen deskundigen in alle regio's (bijvoorbeeld docenten in de talen) alleen maar groeien. Niet minder belangrijk is de volgende overweging: er zijn redenen om de benodigde kennis op het gebied van talen en culturen in een faculteit/universiteit op hoog peil te willen houden, omdat deze kennis ook in andere disciplines een rol speelt in onderwijs en onderzoek. Kortom, hier zit bij uitstek de motivatie voor samenwerking en voor een *hubs and spokes*-model. Zoals gezegd, de sector heeft daarmee ervaring opgedaan op het niveau van het masteronderwijs. Het is nu zaak dit model grootschaliger uit te werken en toe te passen. De ervaringen opgedaan in de coronacrisis, die geleid heeft tot een grote stap vooruit in online en blended werkvormen, geeft voldoende vertrouwen dat dit ook met succes mogelijk zal zijn.

(ii). In het plan dient de relatie met het primair en secundair onderwijs te worden meegenomen. Er is een cluster van onderling verweven problemen (waaronder dalende PISA-scores, dalende studentbelangstelling, lerarentekort, te geringe onderzoekscapaciteit). In dit verband is in de literatuur regelmatig ook gewezen op de haperende aansluiting tussen het voortgezet onderwijs en de opleidingen Xse taal en cultuur, waarin verder geïnvesteerd moet worden.

(iii). Zoals gedocumenteerd in *Talen centraal* is de belangstelling van studenten gegroeid voor andere opleidingen waarin soms in meer of mindere mate componenten zitten van de opleidingen Xse taal en cultuur. Dit zou een oplossingsrichting kunnen bieden, maar de mate waarin dit het geval is, is uiteraard sterk afhankelijk van de mate waarin de componenten uit Xse taal en cultuur in andere opleidingen werkelijk tot hun recht kunnen komen zodanig dat er nog steeds voldoende deskundigen op het vereiste niveau worden opgeleid (bijvoorbeeld voor lerarenopleidingen). Dat geldt voor het onderwijs, maar ook voor het onderzoek. De ontwikkelingen in het onderzoek, zoals hierboven geschetst, laten zien dat dit in ieder geval niet vanzelfsprekend gebeurt. Er is dus een gerichte investering en regie nodig. Het *hubs and spokes*-model behoeft maatwerk op het niveau van de faculteit/instelling, waarbij talencomponenten in nieuwe opleidingen, mogelijk ook buiten de faculteiten letteren/geesteswetenschappen, aan de orde zijn. Per instelling is dit immers anders.

Maatwerk is benodigd vanwege de lokale afstemming met andere opleidingen/specialismen, maar ook voor de taal in kwestie. De positie van het Nederlands vereist een andere aanpak dan die voor de overige schooltalen of het Mandarijn. Anderzijds zou juist een goede *hubs and spokes*-aanpak flexibel inspelen op de omstandigheid dat een taal die tot voor kort een bescheiden rol speelde in onze samenleving een heel andere positie in gaat nemen (zoals het Mandarijn), met direct gevolgen voor onderwijs en onderzoek. Het *hubs and spokes*-model voorziet in samenwerking, maar tegelijkertijd profilering per faculteit. Vertrekkend vanuit de gezamenlijke uitspraak dat de deskundigheid op het gebied van de talen niet verder moet afkalven, maar moet groeien, en er voldoende specialisten dienen te worden opgeleid om aan de maatschappelijke en wetenschappelijke vraag te kunnen voldoen, is landelijke afstemming en dus een landelijk plan noodzakelijk.

2. Thema: *Humane Artificiële Intelligentie*

De digitale samenleving heeft de laatste jaren, mede door de enorme ontwikkelingen op het gebied van dataverzameling en dataverwerking ("*data science*") en artificiële intelligentie, een enorme vlucht genomen. Dit brengt enorme kansen voor zowel het individu als de samenleving met zich mee, maar er zijn ook risico's en uitdagingen mee verbonden, onder meer op het gebied van kansen-ongelijkheid, diversiteit, privacy, mensenrechten, *fake news*, etc. Het is daarom niet verwonderlijk dat het Nederlandse kabinet, in lijn met het gezichtspunt van de Europese Unie, een mensgerichte benadering van AI voorstaat die de publieke belangen en waarden vooropstelt. Het gaat bij AI dus niet alleen om techniek, maar zeker ook om de maatschappelijke uitdagingen die AI met zich meebrengt. Het is van belang dat de geesteswetenschappen actief meebouwen aan deze samenleving en een rol spelen bij het duiden van de veelheid aan data.

In het VNSU-rapport 'Digitale Samenleving: van Ambitie naar Aanpak' (2017) hebben de Nederlandse universiteiten aangegeven dat ze zich als een proeftuin voor digitale innovaties willen profileren. Gezien de complexiteit van de problematiek, wordt hierbij expliciet gepleit voor een aanpak vanuit een breed spectrum van disciplines. De Geesteswetenschappen en de Sociale en Gedragwetenschappen zijn bij uitstek geschikt om kritisch te reflecteren en actief mee te denken over de sociaal-culturele en ethische kwesties die de digitale samenleving met zich meebrengt, en bij te dragen, in samenspraak met technische partijen, aan een goede aansluiting tussen techniek, mensen en samenleving. Juist door gezamenlijk op te trekken, ontstaat AI die die doet wat beoogd is, en waarvan de – onvermijdelijke – onverwachte effecten in goede banen worden gestuurd, en die daardoor aan mens en maatschappij dienstbaar zal zijn.

Ethische kwesties

Beslissingen die in het kader van de artificiële intelligentie worden genomen zijn ethisch niet neutraal. Het is daarom van belang dat bij de ontwikkeling van nieuwe toepassingen van en algoritmen voor AI deze dimensie vanaf het begin wordt meegenomen en dat de morele besluiten die eraan ten grondslag liggen transparant en moreel verantwoord zijn. Een belangrijke vraag is ook welke ethische principes leidend moeten zijn; er bestaat hierover immers geen algemeen geldende internationale consensus.

Sociaal-Culturele kwesties

AI en digitale technieken zijn niet waardenneutraal. De Geesteswetenschappen kunnen helpen bij de ontwikkeling van een AI die data 'begrijpt' zoals wij die begrijpen in het licht van onze normen, waarden en identiteit. Dat betekent dat we die normen, waarden en identiteiten moeten modelleren en de geesteswetenschappelijke 'producten' (taal, kunst, vorm, geschiedenis) moet kunnen duiden aan de hand van die modellen.

Human Computing Interaction

In veel toepassingen van AI zal sprake zijn van mens-machine interactie. Een van de grote uitdagingen hierbij is de ambiguïteit en variatie van taal, en de uitdaging van computer-gebaseerde generatie en interpretatie, een uitdaging die nog vele malen groter is dan het gangbare (analoge) interpretatie-proces en die raakt aan zorgen met betrekking tot duurzaamheid. Welke taaltechnologische vernieuwingen zijn nodig om optimale mens-machine interacties effectiever te maken? In hoeverre kunnen inzichten op het vlak van argumentatie en *opinion mining*, sentiment-analyse en communicatiegedragsonderzoek het gebruik van zinvolle AI vergroten?

AI en het daarmee verbonden *automated decision making* zal ingezet worden in allerlei sectoren en contexten, steeds vaker ook in directe interactie met mensen en de samenleving, denk hierbij aan de media, opsporing en beveiliging, scholing, maar ook justitie en de gezondheidszorg; zodoende raakt de ontwikkeling van AI aan fundamentele geesteswetenschappelijke vragen uit het hele SSH-domein. Door vanuit het SSH-domein vanaf het begin betrokken te zijn bij het ontwerp van AI-systemen, zullen systemen ontstaan die niet alleen beter geaccepteerd zullen worden, maar ook bijdragen aan sociaal-economische gelijkheid, het voorkomen van vooroordelen, en het vergroten van *fairness*

(gelijke behandeling), hetgeen van waarde is voor zowel de publieke als de commerciële sector.

Website, links:

- <https://www.dfki.de/en/web/news/detail/News/humane-aieng/>
- <https://www.k4all.org/project/humane-ai/>
- <https://www.humane-ai.eu/>
- <https://humane-ai.nl/about/>
- <https://hellofuture.orange.com/en/six-uses-of-ai-that-serve-a-more-humane-society/>
- <https://www.government.nl/documents/speeches/2019/10/18/speech-by-minister-van-engelshoven-on-artificial-intelligence-at-unesco>
- <https://humancompatible.ai/about#partners>
- <https://humane-ai.nl/>
- <https://ecp.nl/publicatie/essay-artificial-intelligence-en-mensenrechten/>

3. Thema: *Cultureel Erfgoed & Culturele Identiteit*

Cultureel erfgoed is een belangrijk onderdeel van onze sociaal-culturele identiteit en onderdeel van de gemeenschapsconstructie. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar in actuele maatschappelijke debatten over de Nederlandse identiteit en de multiculturele samenleving. Culturele erfgoed is zo nauw verweven met culturele identiteit(en)¹ dat ze elkaar wederzijds bepalen²: cultureel erfgoed vertegenwoordigt of ‘vormt’ een identiteit en een identiteit blijkt uit het ermee verbonden geachte erfgoed. Ze beïnvloeden hoe we naar onszelf en onze omgeving kijken; met wie of wat we ons identificeren, van wie we ons onderscheiden en hoe we met elkaar, de ‘anderen’ en onze omgeving omgaan. Het doorgronden van de samenhang tussen cultureel erfgoed en culturele identiteit vereist een brede blik door ruimte of tijd. Hoewel het uiterst relevant kan zijn voor hedendaagse maatschappelijke uitdagingen, zoals het omgaan met diversiteit, moet het nadrukkelijk niet enkel worden gezien als een modern westers verschijnsel. Erfgoed moet nadrukkelijk ook in een Europees en mondiaal perspectief worden bestudeerd.

¹ De Unesco geeft de volgende omschrijving van cultureel erfgoed:
The term cultural heritage encompasses several main categories of heritage:

Cultural heritage

Tangible cultural heritage:

movable cultural heritage (paintings, sculptures, coins, manuscripts)

immovable cultural heritage (monuments, archaeological sites, and so on)

underwater cultural heritage (shipwrecks, underwater ruins and cities)

Intangible cultural heritage: oral traditions, performing arts, rituals

Natural heritage: natural sites with cultural aspects such as cultural landscapes, physical, biological or geological formations

Heritage in the event of armed conflict

(Source: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/unesco-database-of-national-cultural-heritage-laws/frequently-asked-questions/definition-of-the-cultural-heritage/> retrieved 26-10-2019).

² McLean, F. (2006). Introduction: Heritage and Identity, *International Journal of Heritage Studies*, 12:1, p.6

Cultureel erfgoed bestaat uit het geheel van expliciete en impliciete ideeën, mores, rituele, waarden en gedragingen die mensen creëren en delen binnen een groep. Dit uit zich op velerlei manieren; in wetten en regels, onderwijs en religieuze beleving, maar evenzeer in bouwstijlen, kunst, muziek, kleding, versierselen en voedsel. Cultureel erfgoed heeft dus zowel materiële als immateriële dimensies. Ze raakt daarmee aan vrijwel alle aspecten van het dagelijks leven en maakt (sub)groeps- en individuele identiteiten mogelijk of sluit deze juist uit. Cultureel erfgoed wordt gekoesterd en doorgegeven aan volgende generaties en is daarmee toekomstgericht:³ het is een fundamentele bron voor menselijke ontwikkeling⁴. Maar cultureel erfgoed is zeker niet statisch; wat ertoe wordt gerekend en welke betekenis(en) eraan worden toegekend is een dynamisch fenomeen.

De geesteswetenschappen vormen bij uitstek het onderzoeksveld waarbinnen de aard van cultureel erfgoed en de wederkerige relatie met culturele identiteiten door tijd en ruimte kan worden onderzocht: het betreft immers een 'geestesgesteldheid'. Dat neemt niet weg dat materieel erfgoed en erfgoed instituties, inclusief de wetenschap zelf object van studie en reflectie zijn. De cultuur- en taalwetenschappen, religiestudies, geschiedwetenschap, kunstgeschiedenis, filosofie, archeologie, area studies, enzovoort, hebben allemaal belangrijke bijdragen te leveren aan onderzoek naar cultureel erfgoed. Het vereist breed, disciplinair en interdisciplinair onderzoek⁵ en nadrukkelijk ook een internationale oriëntatie. Dat laatste met name ook omdat lokale identiteiten steeds sterker tot een mondiaal perspectief zijn komen te verhouden, maar ook omdat er in toenemende mate sprake lijkt te zijn van 'contested heritage' en erfgoed als bron van conflict. Naast de geesteswetenschappen zijn ook inzichten uit de nauw verwante sociale wetenschappen (psychologie, politicologie, sociologie en antropologie) relevant.

Wat levert het op?

Inzicht in culturele identiteit en cultureel erfgoed heeft een zelfstandige meerwaarde, maar er is ook een meer instrumentele betekenis gelegen in de bijdrage aan betere beleidskennis ('action deficit').⁶ Onderzoek naar cultureel erfgoed betreft onze culturele waarden en daarmee raakt het aan de acceptatie van maatschappelijke veranderingen - niet alleen sociaal en technisch vlak, maar ook in de persoonlijke levensstijl.

De Nationale Wetenschapsagenda (NWA) heeft een onderliggende 'menselijke' component die berust op de zin- en betekenisgeving die we als mens aan onszelf, onze samenleving en onze wereld toekennen. Het doorgronden van de wijze waarop cultureel erfgoed zin- en betekenisgeving kunnen bewerkstelligen is van belang om te begrijpen wat waardevol wordt geacht en waarom. Dit inzicht kan ons helpen adequater om te gaan met belangrijke maatschappelijke vraagstukken: Hoe kunnen en willen we ons verhouden tot 'artificiële intelligentie', 'het milieu', 'toekomstige generaties' enzovoort.

³ Gezien het grote belang van cultureel erfgoed is het begrijpelijk dat er een groot aantal UNESCO conventies aan zijn gewijd over de jaren (cf. Albert, Bernecke & Rudolff, 2013, p.1).

⁴ Vergelijk: Albert, M.-T., Bernecke, R. & Rudolff, B. (Eds.) (2013). *Understanding heritage: perspectives in heritage studies*. Berlin: Walter de Gruyter. P.12

⁵ Albert, Bernecke & Rudolff, p.2

⁶ Zo zijn bijvoorbeeld musea in het Verenigd Koninkrijk expliciet ingezet als medium om sociale inclusiviteit te bevorderen. Zie: Newman, A. & McLean, F. (2006). *The Impact of Museums upon Identity*. *International Journal of Heritage Studies*, 12:1, p.62

Onderzoeksvragen

Een beter begrip van culturele identiteit vereist een breed perspectief waarin historische, literatuur-, film-, religiewetenschappen, filosofie en natuurlijk culturele studies een vergelijkend perspectief door tijd en plaats kunnen bieden. Aan de hand diverse case studies zullen we antwoorden geven op onder andere de volgende onderzoeksvragen:

- Hoe dragen de verschillende vormen van cultureel erfgoed (materieel en immaterieel) bij aan culturele identiteit(en), zowel lokaal en mondiaal, in heden en verleden?
- Welke rol speelt cultureel erfgoed in de acceptatie van (maatschappelijke en technologische) veranderingen in samenlevingen?
- Hoe zijn conflicten rond culturele identiteiten en maatschappelijke reacties daarop in verschillende perioden en regio's te verklaren? Wat is er kenmerkend voor de verschillende regio's?
- Waarom en onder welke condities gingen/gaan samenlevingen in verschillende periodes en regio's succesvol om met verschillen tussen culturele identiteiten en erfgoed?
- Welke vorm en rol heeft de constructie en overdracht van erfgoed (zoals in het onderwijs)?
- Hoe dragen culturele identiteit en materieel, immaterieel en natuurlijk erfgoedbeleving bij aan processen van polarisatie, verarming, ongelijkheid, maar ook rechtvaardigheid, innovatie en sociale cohesie?
- Welke rol spelen populaire cultuur en media in de constructie van erfgoed en culturele identiteiten?